

Frankfurterskolens kapitalismekritik i dialog med climateologi

Vi er nu i det afgørende årti for at holde os indenfor grænsen på 1,5 grader i global opvarmning.¹ Denne stigning i den globale temperatur skyldes primært en stigning i CO₂-udledning til et niveau, der aldrig har været højere end på nuværende tidspunkt. Men den skyldes også en holdning til verden og dens ressourcer, der vurderer disse som i bedste fald profitskabende, i værste fald instrumenter underlagt mennesket uden egen ret. Den skyldes et kapitalistisk system af profitmaksimering og hyperindividualisme, der har svært ved at relatere til eksempelvis tabet af biodiversitet, der på nuværende tidspunktet er op mod 10.000 gange højere end normalen og som betyder, at dyrepopulationen globalt er faldet med 68% på 50 år pga. menneskelig konsumtion, urbanisering og befolknings- og handelsvækst.² Selvom det naturligvis er positivt, at billeder af havskildpadder, der dør af indtagelse af plastiksugerør, har fået manges øjne op for de destruktive konsekvenser ved menneskets overforbrug af plastik (og overforbrug generelt), er mikroforbrugerændringer ikke længere nok til at bekæmpe klimadestruktiv adfærd og klimaforandringer. Der må et skifte i system til, et skifte væk fra klimadestruktive kapitalistiske strukturer. Et skifte i strukturerer og forståelsen af, hvem vi er, har climateologi talt for længe med Sallie McFague som en af hovedrepræsentanterne for denne holdning.³ Jeg vil i denne artikel undersøge, hvordan climateologi hos Frankfurterskolen kan finde et konkret og kapitalismefokuseret sprog, som climateologien kan bruge i sin strukturelle kritik af de kapitalistiske socioøkonomiske strukturer i dag.

Frankfurterskolen har siden sin grundlæggelse i 1929 kritiseret socioøkonomiske systemer, herunder kapitalismen. De kritiserede – og kritiserer stadig i dag igennem den fjerde generation – kapitalismen ud fra deres kritiske sociologi, der er både åben og selvkritisk. Den kritiske sociologi søger sociologiske ændringer og en intellektuel emancipation.⁴ Det resulterer i en kritik af blandt andet kapitalismen, som de anser for den dominante ideologi i samfundet i den vestlige verden. Denne ideologi anklager

¹ Se her IPCCs rapport "AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023" fra 2023 (The Intergovernmental Panel on Climate Change, "AR6 Synthesis Report Climate Change 2023", <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>).

² Se her WWFs rapport "Living Planet Report 2020: Bending the Curve of Biodiversity Loss" fra 2020 (World Wildlife Fund, "Living Planet Report 2020: Bending the Curve of Biodiversity Loss", https://wwf.dk/publikationer/living-planet-report-2020/?gclid=Cj0KCQjw8e-gBhD0ARIsAJiDsaWTjQnKulZGkDHnoODCOGXbzR_DH4bVQm1sTkQe0C7LoHLtvM_7CjkaAjfPEALw_wcB).

³ Se eksempelvis Sallie McFague, *A New Climate for Theology: God, the World, and Global Warming* (Fortress Press: Minneapolis, 2008). Andre vigtige climateologiske bidrag fra McFague er *The Body of God: An Ecological Theology* (Augsburg Fortress Publishing: Minneapolis, 1993) og *Blessed are the Consumers: Climate Change and the Practice of Restraint* (Fortress Press: Minneapolis, 2013).

⁴ Se her Max Horkheimers *Traditional and Critical Theory* fra 1937.

Frankfurterskolen dog for at misrepræsentere menneskelige relationer og for at indeholde en kulturhegemoniske praksis som et middel til at retfærdiggøre og legitimere undertrykkelse af mennesker –⁵ og som denne artikel vil vise, det fælles liv på kloden. Et sådant undertrykkende og destruktivt forhold til vores medmennesker, andre levende væsener og naturen har været medvirkende til de destruktive menneskeskabte klimaforandringer, der har resulteret i den nuværende klimakrise.

Kapitalismen er én blandt mange overlappende medvirkende faktorer til klimakrisen. Klimakrisen er et resultat af kapitalistiske, patrikale, racistiske og koloniale magter og strukturer.⁶ Klimakampen⁷ bør derfor adressere alle disse undertrykkende strukturer, selvom jeg i denne artikel fokuserer på kapitalisme. Jeg modsætter desuden i denne artikel kapitalisme og klimakamp, ikke kapitalisme og kommunisme. Det er en falsk dikotomi, at valget skulle stå mellem kapitalisme og kommunisme som de eneste mulige økonomiske systemer.⁸ Derfor gør klimakampens kritik af kapitalisme den ikke kommunistisk, men til et bud på en anden og mere bæredygtig levevis.

Jeg mener, at vi i Frankfurterskolens kapitalismekritik kan finde indsigter, der kan bruges i

⁵ Se her Theodor W. Adorno & Max Horkheimer, *Dialectic of enlightenment* (Verso: London, 1997), særligt 120-167; Juliane Rebentisch & Felix Trautmann, "The Idea of the Culture Industry", i *The Routledge Companion to the Frankfurt School*, red. Peter E. Gordon, Espen Hammer & Axel Honneth (Routledge: New York, 2018), 19-31.

⁶ Se hertil f.eks. James P. Healy, "COVID-19 and climate change: Crises of structural racism", *The journal of climate change and health* 5 (2022), 100092; Erinn C. Cameron, "Global Crises: Gendered Vulnerabilities of Structural Inequality, Environmental Performance, and Modern Slavery", *Human arenas: an Interdisciplinary journal of psychology, culture, and meaning* 4/3 (2021), 391-412; Greta Gaard, "Ecofeminism and climate change", *Women's studies international forum* 49 (2015), 20-33; Sierra Deutsch & Robert Fletcher, "The 'Bolsonaro bridge': Violence, visibility, and the 2019 Amazon fires", *Environmental science & policy* 132 (2022), 60-68; Jennie C. Stephens, *Diversifying power: why we need antiracist, feminist leadership on climate and energy* (Island Press: Washington, 2020); Cathi Albertyn, *Feminist frontiers in climate justice: gender equality, climate change and rights* (Edward Elgar Publishing: Cheltenham, 2023); Lukas Sparenborg, "Power concedes nothing without a demand: the structural injustice of climate change", *Critical review of international social and political philosophy* (2022), 1-24.

⁷ Med klimakamp mener jeg ikke blot en analytisk og abstrakt kritik af klimaforandringer og grundene til disse klimaforandringer, men også en praksisorienteret og aktiv klimakamp – hvad end det aktive består i aktivisme eller politiske valg. Et eksempel på sidstnævnte kan man møde i Mickey Gjerris' bog *Upraktisk håndbog i lysegrønt håb* (Bibelselskabet: København, 2019), hvor han blandt andet skelner mellem at se mennesket som forbruger og som borger. Jeg mener, at klimateologi er en del af denne klimakamp.

⁸ Se eksempelvis Pritam Singh, "Capitalism, Ecology and Eco-Socialism", i *Global Political Economy: a critique of contemporary capitalism*, red. V. Upadhyay & Paramjit Singh (Routledge: London / New York, 2021), 343-375 (370-371) for et andet alternativ, nemlig det økosocialistiske perspektiv. Se også Ronald C. Kramer, *Carbon Criminals* (Rutgers University Press: New Brunswick, 2020), 189-230 for andre eksempler på klimahåb-, modstand- og retfærdighed. Endelig bør også cirkulær økonomi nævnes som et alternativ til kapitalismens lineære økonomi. Se her Miljø- og Fødevareministeriet & Erhvervsministeriet, *Strategi for cirkulær økonomi: Mere værdi og bedre miljø gennem design, forbrug og genanvendelse*, 2018; Viktor Prokop, *Business models for the circular economy: a European perspective* (Springer: Cham, 2022); Martin Charter, *Designing for the Circular Economy* (Routledge: Florida, 2018)

dag i climateologi.⁹ Climateologi kan fra Frankfurterskolens kapitalismekritik lære indsigter, der kan give et mere konkret og kapitalismefokuseret sprog til climateologiens strukturelle kritik og forklare klimakampens kritik af de kapitalistiske socioøkonomiske strukturer i dag. Jeg vil i denne artikel fokusere på medlemmer af Frankfurterskolens første generation, nemlig Erich Fromm, Herbert Marcuse og Max Horkheimer. Jeg søger ikke at bevise, at der er en iboende klimafilosofi gemt hos disse tænkere,¹⁰ men at dele af deres kapitalismekritik kan bruges positivt af climateologi i dag. Jeg vil ikke inddrage mere nutidig kapitalismekritik, der fokuserer på antiglobalisering og en kritik af pro-virksomhed kapitalisme, samt den lovgivning der støtter det. Dette skyldes, at jeg i denne artikel taler om en ændring i menneskesyn og verdensanskuelse: vi skal have et økocentrisk fokus fremfor en antropocentrisk tilgang. Jeg finder en stærk kritik af hyperindividualisme og en fokus på de strukturer i det nære samfund, som mennesket er en del af og som påvirker kloden, hos Frankfurterskolen. Hos mere nutidig antikapitalistisk kritik finder jeg som nævnt nærmere antiglobalisering og en kritik af pro-virksomhed kapitalisme og den lovgivning, der støtter det.¹¹ Denne kritik er selvfølgelig også vigtig, men ikke en del af denne artikels sigte.

Klimateologisk klimaødelæggelseskritik

Klimateologien kendes allerede for sin kritiske røst overfor klimadestruktiv adfærd, ikke-bæredygtig strukturel uretfærdighed og menneske- og verdensanskuelser, der bidrager til den adfærd, der har ført til og til stadighed fører til menneskeskabte klimaforandringer.¹² Dog

⁹ For en introduktion til climateologi se Hilda P. Koster & Ernst M. Conradie, *T&T Clark Handbook of Christian Theology and Climate Change* (T&T Clark: Edinburgh, 2019); Celia Deane-Drummond, *Eco-theology* (Darton, Longman and Todd: London, 2008). Se desuden Lydia Barnett, "The Theology of Climate Change: Sin as Agency in the Enlightenment's Anthropocene", *Environmental history* 20/2 (2015), 217-237; Michael Northcott, *A Political Theology of Climate Change* (SPCK: London, 2014); Rosemary Radford Ruether, *Gaia & God: an eco-feminist theology of earth healing* (SCM Press: London, 1993).

¹⁰ Se hertil Arne Johan Vetlesen, "Critical Theory and the Environment", i *The Routledge Companion to the Frankfurt School*, red. Peter E. Gordon, Espen Hammer & Axel Honneth (Routledge: New York, 2018), 471-485; Nick Stevenson, "Critical theory in the Anthropocene: Marcuse, Marxism and ecology", *European Journal of Social Theory* 24/2 (2020), 211-226; Charles Reitz, *The revolutionary ecological legacy of Herbert Marcuse* (Daraja Press: Québec, 2022); Ackbar Abbas, "Adorno and the Weather: Critical Theory in an Era of Climate Change", *Radical Philosophy* 174 (2012), 7-13; Diana Stuart, Ryan Gunderson & Brian Petersen, "Overconsumption as Ideology: Implications for Addressing Global Climate Change", *Nature and Culture* 15/2 (2020), 199-223; Andrew Biro (red.), *Critical Ecologies: The Frankfurt School and Contemporary Environmental Crises* (University of Toronto Press: Toronto, 2011).

¹¹ Se her eksempelvis Kramer, *Carbon Criminals*, der foreslår at analysere den globale opvarmning med stats- og virksomhedsforbrydelser som hermeneutisk linse. Se særligt s. 193 for Kramers argumenter for at analysere den globale opvarmning gennem "the concept of state-corporate crime", cf. *ibid.*

¹² Mange eksempler kunne gives herpå. Grundet artiklens længde vil jeg for nu blot henvise til enkelte vigtige klimateologiske bidrag i tillæg til de få klimateologer, jeg introducerer til i artiklens brødtekst. Andre vigtige klimateologiske bidrag er Karen Baker-Fletcher, *Sisters of Dust, Sisters of Spirit: Womanist Wordings on God and Creation* (Fortress Press: Minneapolis, 1998); Ruether, *Gaia and God*; O'neil Van Horn, "Dark Hope: Notes on Uncertain Futures", *Literature and Theology* 33/3 (2019), 278-291. Hvad disse bidrag har tilfælles er deres intersektionelle tilgang, som jeg finder nødvendig, hvis klimakrisen forstås som et strukturelt problem, da disse strukturer er skabt af diverse intersekerende områder.

kunne et mere konkret og kapitalismefokuseret sprog bidrage positivt til climateologiens strukturelle kritik. Et sådan sprog mener jeg, at vi blandt andet finder hos Frankfurterskolen. Men lad os først se på climateologiske indsigter, der arbejder med, hvordan de strukturer, som blandt andet McFague kaldte på ændring af, bør ændres.

Først og fremmest understreger climateologien, at vi må vende os væk fra en antropocentrisk fokus. Cynthia M. Lobeda beskriver eksempelvis, hvordan mennesket, når det træder væk fra den antropocentriske fokus og lader skaberværket tale i egen ret, kan få en moralsk indsigt som resultat igennem skaberværkets ikke-menneskelige sprog.¹³ Ligeledes foreslår Rachel Muers at tilskrive skaberværkets ikke-menneskelige stemmer profetiske egenskaber.¹⁴ Disse ikke-menneskelige stemmer kalder på lige fod med den hebræiske bibels profeter på ny adfærd og kritiserer gammel adfærd. En sådan stemme kan være de katastrofale oversvømmelser, vi så i blandt andet Pakistan sidste år, eller det kan være naturbrandene, der hærger Canada i skrivende stund.

Naturbrande har også været – og vil fortsat være – et stort problem i Australien. I Australien ser vi blot et blandt mange eksempler på en sammenhæng mellem udnyttelse af naturen og kapitalisme.¹⁵ Et eksempel her er nemlig Australiens kulindustri, der har gjort, at Australien har en disproportional CO₂-udledning ift. landets størrelse. Australien producerede i 2022 8% af verdens brune kul (kun overgået af Tyskland, Kina, USA, Rusland og Grækenland) og var verdens største kuleeksportør.¹⁶ Det får Hans A. Baer til at inkludere Australien i John Bellamy Fosters kategori 'katastrofekapitalisme', der forbinder akkumulationen af forestående kriser med akkumulationen af penge igennem det kapitalistiske system.¹⁷ Og Australien er da også påvirket af såvel kulindustri og kapitalisme som klimakriser. Skovbrandene i Australien er begyndt for i år og trækker minder tilbage til de katastrofale skovbrande i 2019-2020.¹⁸ Intensiteten af disse skovbrande skyldes højere

¹³ Cynthia M. Lobeda, *Resisting Structural Evil: Love as Ecological-Economic Vocation* (Fortress Press: Minnesota, 2013), særligt s. 144.

¹⁴ Rachel Muers, "The Holy Spirit, the voices of nature and environmental prophecy", *Scottish Journal of Theology* 67, 3 (2014), 323-339.

¹⁵ Her er det dog vigtigt at anerkende den kristne traditions indflydelse på en forståelse af naturen som noget, der kan udnyttes og herskes over med guddommeligt mandat som resultat af særligt 1 Mos 1,28. For en introduktion til denne økologiske klage over kristendommen, se Laurel Kearns, "The Context of Eco-theology", i *The Blackwell Companion to Modern Theology*, red. Gareth Jones (John Wiley & Sons: New Jersey, 2007), 465-484.

¹⁶ Hans A Baer, *Climate change and capitalism in Australia: an eco-socialist vision for the future* (Routledge: Abingdon / New York, 2022), 32-33. Målt efter befolkningsstørrelse er Australien det 56. største land i verden, men kom altså nr. 5 i kulproduktion.

¹⁷ Baer, Baer, *Climate change and capitalism*, 35.

¹⁸ Se desuden New South Wales Government, "Australian climate change observations", <https://www.climatechange.environment.nsw.gov.au/australian-climate-change-observations> for en liste over observerede klimaforandringer i Australien udarbejdet af myndighederne i New South Wales.

temperaturer og ændringer i nedbørsmønstrene – begge resultater af klimakrisen skabt af den stigende CO₂-udledning. Disse brande kan dog med støtte i Muers' climateologi ses som ikke bare ødelæggende katastrofer, men også som ikke-menneskelige profetiske stemmer, der kalder på ny – og mere bæredygtig – adfærd. Men en fokus på, hvordan disse katastrofers opståen hænger sammen med kapitalistiske strukturer, ville blot styrke denne kritik af klimadestruktiv adfærd igennem skaberværkets profetiske stemmer.

Klimateologi taler som nævnt ofte for en ændring i forståelsen af, hvem vi er, for at kunne opnå en ændring i strukturerne. McFague tildeler troens folk denne opgave¹⁹ og binder den op på forståelsen af kristendommen som en inkarneret religion. En inkarneret religion kan ifølge McFague ikke tillade de rige at pacificere de fattige ved blot at love dem et godt og evigt liv i en abstrakt fremtid, alt imens deres nuværende liv mangler nødvendighederne for at leve et ordentligt liv.²⁰ Hvis vi forstår verden og vores plads i den som inkarneret, må vi også handle derefter ifølge McFague. Men igen er det tilfældet, at et mere konkret og kapitalismekritisk sprog kunne bestyrke dette climateologiske og inkarnatoriske argument. Et sådant sprog vil jeg nu undersøge hos Frankfurterskolen.

Frankfurterskolens kapitalismekritik

Når Erich Fromm skal beskrive skabelsen af en given social karakter i et samfund, det vil sige strukturerne af den karakter, der deles af majoriteten af medlemmerne i en kultur, understreger han de økonomiske faktorer. En given social karakter i et samfund skabes af flere interagerende sociologiske og ideologiske faktorer, men de økonomiske faktorer udgør en overvægt.²¹ Fromm spørger, hvilken social karakter der passer til hans samfunds kapitalisme. Svaret er en social karakter, der behøver mennesker, der arbejder sammen i store grupper, der vil konsumere mere og mere, hvis smag standardiseres og som nemt kan påvirkes og forudsiges.²² Konsumtion var før et middel til at nå et mål, nemlig glæde, skriver Fromm. Men under kapitalismen er den blevet et mål i sig selv, et konstant voksende behov. Konsumtion er blevet en kunstig størrelse skabt af stimulerede fantasier, som til gengæld er skabt af markedet. Som Fromm skriver, drikker og spiser vi under kapitalismen ikke drikkevarer og mad, men mærker, sloganer og reklamer.²³ Når forbruget styres af

¹⁹ McFague, *New Climate for Theology*, 29.

²⁰ McFague, *New Climate for Theology*, 155.

²¹ Erich Fromm, *The Sane Society*, indledning af David Ingleby (Routledge: London / New York, 1991), 76-78. Fromm modsætter social karakter med individuel karakter, igennem hvilken mennesker, der tilhører den samme kultur, adskiller sig fra hinanden, jf. Fromm, *The Sane Society*, 76.

²² Fromm, *The Sane Society*, 107.

²³ Fromm, *The Sane Society* 129-131. Se her også Max Horkheimer, *Eclipse of reason* (Oxford University Press: New York, 1947), 101-102 for Horkheimers analyse af historien om drengen, der spørger sin far, hvad månen

fantasier skabt af kapitalismens virksomhedsmarked, er det ikke underligt, at forbruget – og dermed profitten – stiger og siger på bekostning af kloden. Et eksempel er drikkevandskrisen i Flint, Michigan, USA. Flint har ikke haft rent drikkevand siden april 2014, men har siden maj 2018 fået 100.000 gratis plastikflasker med drikkevand om ugen fra Nestlé.²⁴ Mange kritikere beskylder Nestlé for at skabe et behov for vand fra plastikflasker, der vil vare længere end selve drikkevandskrisen for beboerne i Flint, som grundet Nestlés donation vil vurdere disse plastikflasker positivt og drikkevand fra hanen negativt. Hvorfor skulle Nestlé ellers betale for så mange flasker vand til Flint i snart 5 år i stedet for blot at betale for rensning af den forurenede sø og optimering af drikkevandssystemet i Flint? Sagen bliver ikke bedre af, at Nestlé blot 2 timers kørsel fra Flint, i byen Evart, pumper næsten 100.000 gange så meget vand, som en almindelig borger bruger, op, hælder i plastikflasker og sælger.²⁵ Nestlé betaler 200\$ om året for denne handel. Under kapitalismen er dette en god handel, ud fra et klimaperspektiv er det en tørke, der venter på at ske, og et plastikoverforbrug, der langsomt højnes. Nestlé er med Fromms kapitalismekritiske ord ved at lære beboerne i Flint at drikke mærket Nestlé, ikke drikkevaren vand, idet de opbygger en konsumtion skabt af kunstige markedsfantasier.

Max Horkheimer minder os desuden om, at mennesket hænger uløseligt sammen med naturen;²⁶ at mennesket *er* natur. Når mennesket hersker over naturen, involverer det også beherskelse af mennesket, som deler skæbne med resten af naturen. Dette ser vi i en anden drikkevandskrise i USA, nemlig i Californien, der blev ramt af sin tørreste sæson i 2011-2014, hvilken var væsentlig forværret af klimaforandringerne. Nestlé blev i 2021 sagsøgt af Californien for at pumpe millioner flere liter vand – op til 25 gange for meget – ud af San Bernardino skoven end tilladt. Men dette overforbrug er accepteret, ja næsten nødvendigt, i kapitalismen, så længe det også er profitskabende. Mennesket menes at have en uendelig beherskelsesret- og lyst over naturen, en lyst som aldrig tilfredsstilles, som Horkheimer skriver. Naturen reduceres til blot et instrument til menneskets benyttelse og beherskelse. Den bliver et objekt, der kan udnyttes fuldstændigt og grænseløst.²⁷ Som Horkheimer kritiserer andetsteds sammen med Theodor W. Adorno, er det eneste, som mennesket efter oplysningstiden kan lære af naturen, måden, hvorpå mennesket kan bruge naturen som led i

reklamerer for. Horkheimer beskriver historien allegorisk ifm. naturen, der har mistet sin iboende værdi, og menneskets selvopholdelsesdrift og forsøg på at transformere alt til et middel til at nå et mål.

²⁴ Se Ian Kiernan, "The True Cost of Bottled Water", *Pacific Conservation Biology* 15, 4 (2009), 233-234 for de klimadestruktive konsekvenser af forbruget af drikkevand i plastikflasker.

²⁵ Til sammenligning bor der knapt 82.000 indbyggere i Flint og knap 2.000 indbyggere i Evart.

²⁶ Horkheimer, *Eclipse of reason*, 93.

²⁷ Horkheimer, *Eclipse of reason*, 108.

en fuldstændig beherskelse af naturen selv og andre mennesker.²⁸ Klimakampen vil minde mennesket om dets samhørighed med naturen, der ikke blot er et instrument underlagt mennesket, men i stedet et fællesskab, som mennesket selv tilhører og deler skæbne med.²⁹

Denne påmindelse finder vi også i climateologien. Terra Schwerin Rowe, der bygger på bl.a. Jürgen Moltmann og Dietrich Bonhoeffer,³⁰ taler for en bevægelse mod en bedre verdslighed, hvor mennesker anerkender, at mennesket ikke lever separat fra verden.³¹ Rowe mener, at hvis vi anerkender, at vi kun er os selv i, med og igennem andre i et net af multilaterale guddommelige og skabelsesgivne gaver, så kan denne relationelle måde at være til i verden på bevæge os mod en verdslighed, der er økologisk og nådefuld på samme tid.³² Climateologien kan hos Frankfurterskolen finde en kapitalismecentreret kritik, der kan støtte deres argument for sammenhold med fremfor beherskelse af naturen. Kombineret med Rowes bevægelse mod en bedre verdslighed kan Frankfurterskolens advarsel om en objektivisering af naturen give klimakampen et sprog, der understreger naturens værdighed, menneskets verdslighed og menneskets samhørighed med naturen.

Under kapitalismen negligeres samhørigheden mellem menneske og natur, mellem beherskelse af naturen og beherskelse af mennesket; mennesket fremmedgøres fra naturen, som det er en del af. Dette aspekt belyser Fromms kapitalismekritik yderligere. Fromm beskriver, hvordan kapitalismens kvantificering og abstraktion resulterer i fremmedgørelse af mennesket, der ikke længere relaterer sig selv til sin egen konkrethed og unikhed.³³ Mennesket bliver et tal i et excel-ark, en kvantitet, en abstrakt størrelse, der skal profitoptimeres så meget og så hurtigt som muligt. Ud fra et klimaperspektiv vil det være rimeligt at hævde, at også naturen og andre levende væsener er tilføjet til dette excel-ark som blot endnu et felt i udgift- og profitmarginen. Tag eksempelvis virksomheder, der søger at være CO₂-neutrale, eller i hvert fald tæt på, og derfor planter træer for at gøre op for deres

²⁸ Adorno & Horkheimer, *Dialectic of enlightenment*, 4.

²⁹ For en climateologisk læsning af dette tema, se f.eks. McFague, *Blessed are the Consumers*, hvor McFague beskriver menneskets liv og død som del af et kredsløb, der er større end det enkelte menneskes individuelle liv og død.

³⁰ På dansk grund har blandt andet Ulrik Nissen arbejdet med climateologi og Bonhoeffer. Se hertil Ulrik Nissen, "Responsivity and Responsibility in the Age of the Anthropocene. Bonhoefferian Reflections on Hope in the Midst of a Climate Crisis", i *Bonhoeffer and the Responsibility for a Coming Generation: Doing Theology in a Time Out of Joint*, red. Robert Vosloo, Teddy Sakupapa, Karola Radler & Ashwin Thyssen (T&T Clark: Edinburgh, under udgivelse), der undersøger den ansvarlighed og det håb, der følger fra Bonhoeffer og er nødvendig for bæredygtighed i klimakrisen.

³¹ Terra Schwerin Rowe, *Toward a better worldliness: ecology, economy, and the Protestant tradition* (Fortress Press: Lanham, 2017), særligt s. 33-65. 157-177.

³² Rowe, *Toward a better worldliness*, 168-169.

³³ Fromm, *The Sane Society*, 108-115. Se desuden Fromm, *The Sane Society*, 117-147 for Fromms analyse af fremmedgørelse. Også menneskets forhold til sig selv er påvirket af en markedsføringsorientering, som Fromm kalder det, jf. Fromm, *The Sane Society*, 137.

CO2-udledning. Træerne stopper med at være konkrete, kvalitative træer, men bliver et tal i CO2-regnskabet, der gerne skal gå i nul. Det er ikke overraskende, at denne markedsføringsstrategi beskyldes for greenwashing.³⁴

Kapitalismen indeholder naturligvis ikke kun et menneskesyn, men en hel samfundsstruktur. Dette samfund har aspekter af et endimensionelt samfund, som vi finder hos Herbert Marcuse. Marcuse skriver om det endimensionelle samfunds irrationalitet følgende:

Dets produktivitet virker ødelæggende på den frie udfoldelse af menneskets behov og evner, dets fred opretholdes ved hjælp af en stadig trussel om krig, dets vækst beror på, at de virkelige muligheder for at fredeliggøre kampen for tilstedeværelsen undertrykkes, både på det individuelle, det nationale og det internationale plan.³⁵

Denne beskrivelse må som led i climateologiens antropocentrismekritik udvides til ikke kun at dække udfoldelsen af menneskets behov. Men climateologien kan lære af Marcuse, at et irrationelt, endimensionelt samfund forsøger at opretholde en række udsagn, hvis irrationalitet må belyses kritisk. Produktivitet må ikke ske på bekostning af levende væsener, fred må ikke opretholdes under trusler og vækst må ikke bero på undertrykkelse af reelle tilværelsesvirkeligheder på den fælles jord. Klimakampen kritiserer allerede kapitalismen for at gøre alt dette: produktion sker på bekostning af naturen, som den massive og industrielle afskovning af regnskoven i Amazonas eksemplificerer, fred opretholdes af trusler, som den førnævnte falske dikotomi mellem kapitalisme og kommunisme eksemplificerer, og vækst sker på bekostning af reelle tilværelsesvirkeligheder, som det disproportionale forhold mellem ”rige” klimaskadende lande og ”fattige” klimaskadede lande eksemplificerer. Sidstnævnte kritiseres stærkt af climateologien, der mener, at næstekærlighed er inkompatibelt med et sådant uligevægtigt forhold landene imellem. Som Lobeda påpeger, indebærer klimakampen, at mennesket i overensstemmelse med næstekærligheden handler imod den systematiske ondskab.³⁶ Dette minder desuden om McFagues forståelse af den

³⁴ Se Szerena Szabo & Jane Webster, ”Perceived Greenwashing: The Effects of Green Marketing on Environmental and Product Perceptions”, *Journal of business ethics* 171, 4, (2021), 719-739 for en analyse af greenwashing i grøn markedsføring. For forholdet mellem diverse energistrukturer, CO2-udledning og kapitalismens myte om uendelig vækst se Erald Kolasi, ”Energy, Economic Growth, and Ecological Crisis”, i *Global Political Economy: a critique of contemporary capitalism*, red. V Upadhyay & Paramjit Singh (Routledge: London / New York, 2021), 376-403.

³⁵ Herbert Marcuse, *Det én-dimensionale menneske*, oversat af Merete Ries (Gyldendals Uglebøger: København, 1971 [1964]), 9-10.

³⁶ Lobeda, *Resisting Structural Evil*, 151.

inkarnerede religions kritik af, at de rige ikke bare kan pacificere fattige ved at love dem et godt liv i en abstrakt fremtid. Modstand mod ondskab er ikke et dramatisk opgør i et abstrakt eskaton, men er en daglig modstand mod undertrykkende og destruktive strukturer, der eksisterer på bekostning af andres tilværelsesvirkeligheder.

En kritik af vækst, der beror på undertrykkelse af reelle tilværelsesvirkeligheder på den fælles jord, kan vi også finde hos V. Upadhyay, Upadhyay fastslår, at kapitalisme er inkompatibel med en økologisk civilisation, fordi kapitalisme igennem selve sin natur producerer uretfærdige samfund igennem skarpe klasseopdelinger tæt forbundne med forbrugsillusioner —³⁷ eller kunstige markedsfantasier med Fromms ord. Et sådant kapitalismekritisk argument ville igen støtte den klimateologiske fordring om modstand mod strukturel og klimadestruktiv ondskab.

I Marcuses teori om *repressiv afsublimering* finder vi desuden et bud på en forklaring af prioriteringen af ødelæggelse over skabelse. Marcuse taler i den forbindelse om en ødelæggelsesdrift, der stammer fra ”den økonomiske og politiske forbindelse mellem den absolutte fjende og den høje levestandard (og den ønskede grad af beskæftigelse!)”.³⁸ Denne ødelæggelsesdrift holder liv i den tekniske erobring af både mennesket og naturen.³⁹ Her er klimakampens regeneration af naturen igennem eksempelvis modvækst⁴⁰ en direkte modsætning, hvorfor Marcuses kritik af ødelæggelsesdriften kan benyttes produktivt. Marcuses kritik kan benyttes til at understrege de negative konsekvenser af en fokus på vækst, der i virkeligheden dækker over en ødelæggelsesdrift. Modvækst bliver således i et kapitalistisk system fokuseret på denne ødelæggende vækst til en regenererende og skabende kraft. Igen ville sådan en kapitalismekritik hentet fra Frankfurterskolen kunne styrke klimateologiens strukturelle kritik.

Konklusion

Jeg har i denne korte artikel forsøgt at belyse elementer fra Frankfurterskolens første generation af tænkere, som kan bruges positivt i klimakampen i dag i dialog med klimateologi. Jeg mener, at disse tænkeres kapitalismekritik indeholder indsigter, der kan give et mere konkret og kapitalismefokuseret sprog til klimateologiens strukturelle kritik og

³⁷ V. Upadhyay, ”Climate Crisis and the Idea of Degrowth”, i *Global Political Economy: a critique of contemporary capitalism*, red. V Upadhyay & Paramjit Singh (Routledge: London / New York, 2021), 339-352 (344). Se her desuden Singh, ”Capitalism, Ecology and Eco-Socialism”, 360-367.

³⁸ Marcuse, *Det én-dimensionale menneske*, 95.

³⁹ Marcuse, *Det én-dimensionale menneske*, 95.

⁴⁰ Se her eksempelvis Upadhyay ”Climate Crisis and the Idea of Degrowth” for en analyse af modvækst ud fra et klimaperspektiv.

forklare klimakampens kritik af de kapitalistiske socioøkonomiske strukturer i dag. Klimateologien kan applicere Erich Fromms kapitalismekritik omhandlende kapitalismens kvantificering og abstraktion i en kritik af den hurtigt voksende industrielle greenwashing og af nutidig kapitalismes fokus på profitoptimering på bekostning af naturens – herunder menneskets – iboende værdi, konkretitet og unikhed. Ikke kun greenwashing som markedsføringsstrategi kan kritiseres med Fromm, men også reklame- og mærkeindustrien generelt og dens generering af kunstige markedsfantasier, der kun leder til profitmaksimering og overforbrug. Hos Max Horkheimer kan klimateologien finde en betoning af menneskets samhørighed med naturen, som kan modsættes kapitalismens fremmedgørelse af mennesket, medmennesker og naturen. Mennesket deler skæbne med naturen, og det minder Horkheimer os om. Endelig kan klimateologien hos Herbert Marcuse finde en kritik af det irrationelle, endimensionelle samfund, som den kan bruge til at kritisere disse socioøkonomiske systemers selvgenererende og selvopretholdende myter.

Der er altså en række kapitalismekritiske indsigter fra Frankfurterskolen, som klimateologien kan applicere gavnligt i sit arbejde i dag. Og dette arbejde er nødvendigt. FN's generalsekretær har advaret om, at vi inden 2050 kan komme op på 200 millioner klimaflygtninge hvert år – det vil sige 1,2 milliarder klimaflygtninge, når vi rammer 2050, ifølge tænketanken Institute for Economics and Peace.⁴¹ Men ikke kun mennesket rammes af klimakrisen, det gør hele kloden, hele skaberværket. Antallet af uddøende og uddøde arter stiger bestandigt, havene dør, skovene, klodens lunger, forsvinder og økosystemer kolliderer. Som nævnt i begyndelsen af denne artikel er en ændring nødvendig, en ændring af de socioøkonomiske systemer. Og denne ændring kan hjælpes på vej af kapitalismekritiske indsigter fra Frankfurterskolen anvendt i dialog med klimateologi.

⁴¹ Se her Institute for Economics and Peace's "Ecological Threat Register Press Release" fra 2020 (<https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/09/Ecological-Threat-Register-Press-Release-27.08-FINAL.pdf>).